

МЕТАФАРА Ў МОЎНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ

Мэта і задачы факультатыўных заняткаў. Пашырыць тэарэтычныя веды пра метафару як семантычную універсальную, своеасаблівы канцэнтрат інфармацыі, важнейшы сродак атрымання новых ведаў праз засваенне новага ў вядомых вербальных сродках, як важны элемент моўнай карціны свету; садзейнічаць выпрацоўцы ўменняў і навыкаў выразна і ясна выражаць свае думкі, будаваць выказванне з выкарыстаннем глыбокага семантычнага патэнцыялу слова і яго метафарычных значэнняў і тым самым эфектыўна ўздзейнічаць на слухача (чытача) і дасягаць пастаўленай мэты.

Патрабаванні да ўзроўню засваення зместу дысцыпліны. У выніку вывучэння матэрыялаў навучэнец павінен: валодаць інфармацыяй пра метафару як найбольш прадуктыўны сродак другаснай інфармацыі, які актыўна ўздзейнічае ў фарміраванні моўнай карціны свету; вылучаць метафары ў тэкставых фрагментах; адрозніваць асноўныя тыпы метафар; прымяняць веды пра метафару пры філалагічным аналізе літаратурных твораў; эфектыўна выяўляць сябе на вербальным узроўні, умець выражаць свае думкі з выкарыстаннем метафарычных структур (асабліва ў творчых працах, сачыненнях, у дыялагічным маўленні, публіцыстычных выступленнях).

Формы кантролю: Прапануецца работа над заданнямі на занятках (бягучы кантроль), а таксама правядзенне выніковай самастойнай працы.

Прыкладны тэматычны разлік гадзін

№ п/п	Тэма модуля	Аўдыторныя гадзіны		
		Лекцыі	Практ. занят.	Усяго
1.	Сутнасць метафары і гісторыя яе вывучэння.	1	1	2
2.	Механізм утварэння метафары. Метафара і параўнанне.	1	1	2
3.	Асноўныя тыпы метафар (вонкавападабенчы, саматычны, тэмпаральны, лакатыўны, экзістэнцыйны, псіхалагічны, гукавы, зоамарфічны, анімістычны, антрапамарфічны і інш.).	2	4	6
4.	Двухварыянтныя і шматварыянтныя метафары. Індывідуальна-аўтарскія метафары.	1	4	5
5.	Структурныя тыпы метафар.	-	1	1
	УСЯГО	5	11	16

Модуль 1. Сутнасць метафары і гісторыя яе вывучэння

1.1. Сціслы змест тэарэтычнага матэрыялу

Метафара з'яўляецца найбольш распаўсюджанай з'явай у большасці моў свету незалежна ад іх генетычнай і тыпалагічнай будовы, адносіцца да ліку семантычных універсальных. Яна нязменна прысутнічае ў семіятычнай прасторы любой культуры, з'яўляецца сродкам мыслення і пазнання рэчаіснасці, адлюстроўвае фундаментальныя

культурныя каштоўнасці, бо заснавана на культурна-нацыянальным бачанні свету. Метафара сінтэзуе пазнавальныя працэсы, эмпірычны вопыт, культурныя здабыткі калектыву, выступае ў якасці спецыфічнага сродку рэалізацыі чалавекам яго пазнавальных адносін да акаляючага свету, спасціжэння ім межаў гэтага свету і разумення свайго месца ў неабмежаванай у часе і працягласці прасторы.

Вучням неабходна падкрэсліць, што метафара, як ні адна іншая з'ява, мае даўнюю гісторыю вывучэння, якая пачалася больш двух тысяч гадоў назад у працах Арыстоцеля і іншых старажытнагрэчаскіх рытараў. Нягледзячы на, здавалася б, такую «архаіку», цікавасць да метафары не знікла, а, наадварот, з цягам часу яна прыцягвала да сябе прадстаўнікоў самых розных галін ведаў. У сучасных умовах феномен метафары – аб'ект даследавання не толькі мовазнаўства і літаратуразнаўства, але і філасофіі, псіхалогіі, логікі, герменеўтыкі, кагнітывістыкі, гнесеалогіі, семіотыкі, стылістыкі, сацыялінгвістыкі, тэорыі штучнага інтэлекту і іншых навук. Ажыўленыя размовы аб самых розных праявах «старой» і «вечна маладой» метафары вядуцца на дзесятках тысячах вэб-старонках і сайтах у сетцы інтэрнэта.

1.2. Апытальнік

1. Дайце вызначэнне метафары. У чым яе сутнасць?
2. Чаму метафару лічаць семантычнай універсальіяй?
3. Чаму метафара непасрэдным чынам удзельнічае ў фарміраванні моўнай карціны свету?
4. Пералічыце некаторыя навукі, аб'ектам даследавання якіх з'яўляецца метафара.
5. Калі пачалося вывучэнне метафары? Назавіце першых даследчыкаў метафарычных структур?
6. Ці заўсёды метафара станоўча ацэньвалася даследчыкамі?

1.3. Змест практычнага матэрыялу

Практычныя матэрыялы гэтага модуля могуць быць скіраваны ў гісторыю вывучэння метафары. Вучням можна прапанаваць выпісаць і параўнаць думкі прадстаўнікоў аналітычнай філасофіі (Р.Дэкарта, І.Канта, Б.Расела), якія лічылі метафару нязручным і малаэфектыўным сродкам выражэння думак, а таксама меркаванні беларускіх пісьменнікаў П. Панчанкі, А. Русецкага, А. Разанава, Я. Янішчыц, Л. Дранько-Майсюка і інш. (гл. матэрыялы ў артыкуле *В.Д.Старычонка* «Ганчэе дзён маіх сувой...»):
Індывідуальна-аўтарскія метафары філасофскага характару ў творах беларускіх пісьменнікаў // Польша. – 2002 – № 11-12. – С. 344 – 347).

У навучэнцаў выкліча цікавасць і прыкладна такое заданне: *Паспрабуйце знайсці ў інтэрнэце сайты, прысвечаныя метафары. Які змест такіх сайтаў?*

Модуль 2. Механізм утварэння метафары. Метафара і параўнанне

2.1. Сціслы змест тэарэтычнага матэрыялу

Метафара – даволі складаная сямасіялагічная з'ява, працэс утварэння і функцыянаванне якой залежыць ад разнастайнасці і шырыні спектра падабенстваў і асацыяцый. Асноўны механізм утварэння метафары – устанаўленне сувязей і асацыяцый паміж галоўным і дадатковым аб'ектамі. У даволі дынамічным працэсе ўтварэння метафары адбываецца выбар, актуалізацыя і замацаванне той ці іншай прыметы, пэўнае налажэнне сэнсавых кампанентаў некалькіх значэнняў і вылучэнне з іх апасродкаванага зв'язна. Некаторыя даследчыкі сцвярджаюць, што метафарычны перанос ажыццяўляецца на аснове агульнага семантычнага кампанента (элемента) некалькіх лексічных адзінак, аб'яднаных у семантычныя палі.

Многія лінгвісты ўпэўнены, што метафара грунтуецца на параўнанні, супастаўленні новага прадмета з ужо вядомым і выдзяленні пры гэтым агульных іх уласцівасцей. Іменна па гэтай прычыне метафару часта называюць «адпрацаваным

скрытым параўнаннем». Увагу вучняў неабходна сканцэнтравана на думку, што параўнанне лічыцца першым этапам утварэння метафары, кірункам далейшага семантычнага развіцця слова. Калі асацыятыўныя сувязі набываюць стабільны і ўстойлівы характар, замацоўваюцца ў свядомасці моўнага калектыву, то адбываецца рэдукцыя экспліцытнага параўнання ў метафару. Пры гэтым першы інгрэдыент параўнальнага звароту як бы адсоўваецца на другі план і паступова затухае. Пэўны перыяд параўнанне і метафара могуць суіснаваць у межах адзінага сінхроннага зрэзу (метафара ў такіх выпадках класіфікуецца як «жывая»). Параўн.: *слёзы, як пацеркі; пацеркі слёз; ніва, як зялёны дыван; дываны жытоў*. У працэсе далейшага семантычнага развіцця ўнутраная формы метафары можа зацямяцца, а сувязі з першасным ЛСВ паступова страчваюцца. З цягам часу такая метафара набывае статус генетычнай (мёртвай) і становіцца адзіна магчымай намінатыўнай адзінкай. Напрыклад, *ножка (стала, цыркуля, грыба), карань (зуба, слова), шапка (грыба), паток (інфармацыі), ідзе дождж, спыніўся гадзіннік*.

2.2. Апытальнік

1. Які асноўны механізм утварэння метафары?
2. Якія пункты гледжання на конт утварэння метафары вы ведаеце?
3. Што такое эліптычнае параўнанне?
4. Чым метафара адрозніваецца ад параўнання? Ці можна кожнае параўнанне пераўтварыць у метафару?
5. Чым адрозніваюцца «жывыя» метафары ад «мёртвых»?

2.3. Змест практычнага матэрыялу

1. Укажыце, у якіх выпадках выдзеленыя словы з'яўляюцца параўнаннямі, а ў якіх – метафарамі. Адкаж абгрунтаўце.

Валасы яго белыя, як лянок, выгаралі на сонцы і сталі рыжаватымі (А. Чарнышэвіч). *Цалую валасоў тваіх лянок, Кахай мяне, вясковая мадонна* (З. Марозаў). *Якая яна [Рая] яшчэ зусім дзіця. Сапраўды, маладая бярозка — беленькая, гнуткая* (І. Шамякін). *І чаму ён палюбіў гэткую вясковую дзяўчыну? А яна, нібы тая бярозка сярод поля* (З. Бядуля). *Лётаюць, сыплюцца зоркі-сняжынкі — Белыя, лёгкія, быццам пушынкі* (Я. Журба). *Мяккія пушынкі снегу ападалі на зямлю* (П. Кавалёў). *Над дахам узнікаюцца ў зорнае неба чорныя пікі таполяў* (І. Шамякін). *Вострыя, нібы пікі, верхавіны самых высокіх елак купаліся ў трапяткіх ружовых праменьнях* (В. Хомчанка). *Стаяць у вадзе на калошы Старыя асілкі дубы* (Я. Колас). *Дуб, як казачны асілак, Распасцёрся між дамоў* (Н. Галіноўская).

2. Сярод прыкладаў знайдзіце «мёртвыя» метафары.

Калена (ракі), жорны (часу), водар (маленства), ступень (ракеты), лязо (маланкі), вусы (ячменю), крыло (ветрака), бровы (хвоек), спінка (крэсла), кілімы (туману).

Модуль 3. Асноўныя тыпы метафар

3.1. Сціслы змест тэарэтычнага матэрыялу

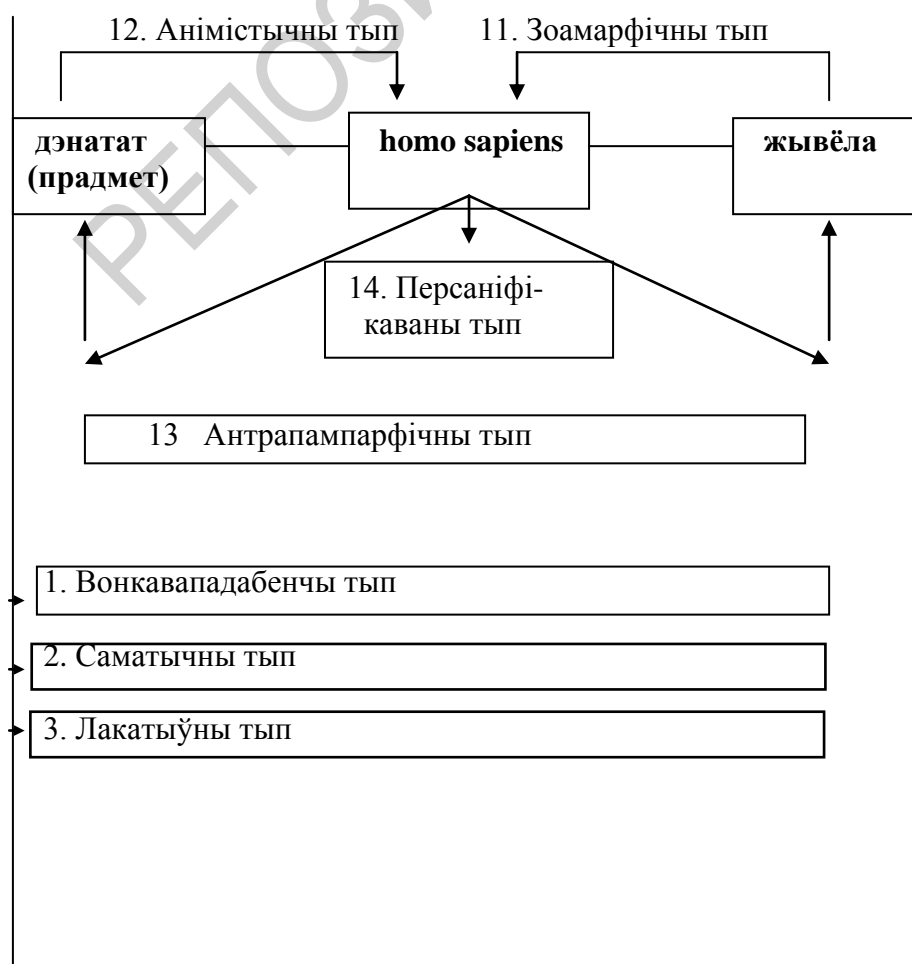
Мноства поглядаў і меркаванняў адносна метафары абумовілі вялікую колькасць канцэпцый і метадалагічных падыходаў да класіфікацый метафар, якія ажыццяўляецца па некалькіх адначасова ці па якой-небудзь адной прымеце. Першая класіфікацыя метафар належыць Арыстоцелю, які разглядаў метафару як спосаб пераносу імені са змяненнем яго значэння і вылучыў чатыры тыпы такіх переносаў: з роду ў від, з віду ў род, з віда ў від, па прапарцыянальнай аналогіі.

У сучаснай навуковай літаратуры вылучаецца некалькі падыходаў. Функцыянальны падыход дазволіў Н.Д.Аруцёнавай выдзеліць чатыры асноўныя тыпы метафар: намінатыўны, вобразны, кагнітыўны, генералізаваны. М.Блэк класіфікуе метафары ў залежнасці ад ступені градацыі іх вобразнасці, асацыятыўнасці і вылучае на

гэтай падставе намінацьныя, вобразныя і базісныя метафары. А.Патабня ў аснову класіфікацыі метафар кладзе іх сінтаксічныя функцыі, паводле якіх вылучаюцца метафары-азначэнні, метафары-дзеінікі і інш. Дж.Лакоф і М.Джонсан класіфікуюць усе метафары на тры асноўныя тыпы: а) анталогічныя (найбольш відавочна такія метафары выяўляюцца ў працэсе персаніфікацыі); б) арыентацыйныя (яны звязаны з арыентацыяй у прасторы, якая можа ажыццяўляцца па напрамках «уверсе – унізе», «усярэдзіне – звонку», «на паверхні – з паверхні», «цэнтральны – перыферычны»); в) структурныя (заснаваны на выкарыстанні структураванага і выразна акрэсленага паняцця для структуравання другога паняцця; у якасці прыкладаў прыводзяцца такія тыпы метафар, як «рацыянальная спрэчка – гэта вайна», «час – гэта рэсурс»). Існуюць таксама шматлікія спробы класіфікацыі метафар на аснове іх прыналежнасці да пэўнай часціны мовы (субстантыўныя, атрыбутыўныя, вербальныя, ад’ектыўныя), з улікам іх структуры і кантэкставага акружэння (простыя, складаныя, генітыўныя, разгорнутыя, неразгорнутыя, аднафокусныя, шматфокусныя, мнагачленныя, шматкампанентныя), у залежнасці ад спосабу рэалізацыі кампаратыўнай прыметы (метафары-сімвалы, метафары-перыфразы, метафары-загадкі, метафары-параўнанні, сенсорныя і лагічныя метафары), на аснове характару семантычнай матываванасці (матываваныя, сінкрэтычныя і асацыятыўныя) і інш.

Улічваючы, што метафара – гэта семасіялагічная з’ява, прэрагатывы ў класіфікацыі павінны аддавацца сферы семантыкі і семантычнай матывацыі з улікам характару параўнальных паняццяў – суадносін таго, што атаясамліваецца, параўноўваецца, асацыіруецца, і таго, з чым адбываецца параўнанне, атаясамліванне. Галоўнымі рэцэпіентамі метафар з’яўляюцца першасныя значэнні слоў, якія рэпрэзентуюць паняцці з самых розных тэматычных груп. Метафарычныя пераасэнсаванні пры гэтым могуць грунтавацца на падабенстве зрокавых і слыхавых успрыманняў, эмацыянальна-псіхалагічных і смакавых уяўленнях, унутраных біялагічных асаблівасцях, на падабенстве вонкавага выгляду, формы, размяшчэння ў прасторы, колькасці, якасці, на метрычных уласцівасцях (памеры, працягласці), функцыі, прызначэнні і мн. інш.

Магчымыя кірункі метафарычнага развіцця і асноўныя тыпы метафар можна прадэманстраваць у выглядзе наступнай схемы:

- 4. Тэмпаральны тып
- 5. Функцыянальны тып
- 6. Квалітатыўны тып
- 7. Экзістэнцыйны тып
- 8. Псіхалагічны тып
- 9. Гукавы тып
- 10. Квантытатыўны тып

Артыкулы В.Старычонка пра многія з гэтых тыпаў метафар змешчаны ў часопісе «Роднае слова»: Каханьня вечны міг: Вобразна-матафарычныя азначэнні любові ў творах беларускай літаратуры // Роднае слова. – 2004. – № 2. – С. 39 – 41; «Жыве раўчук жыцця»: Метафары экзістэнцыйнага характару // Роднае слова. — 2005. – № 4. – С. 26 – 29; «Нітка часу лёс прадзе»: Метафары тэмпаральнага характару // Роднае слова. — 2005. – № 7. – С. 46 – 48; «Пачуццё шумны дождж пральеца»: Метафары псіхалагічнага характару // Роднае слова. — 2005. – № 10. – С. 36 – 38; «Чытаць лісты на серабры бярозавай кары...»: каларатыўныя метафары // Роднае слова. — 2006, № 2. – С. 29 – 31; «Запалонен я песняй зямлі...»: метафары гукавога тыпу // Роднае слова. — 2006. – № 6. – С. 27 – 29;

Гл. таксама матэрыялы: *Кураш С.Б.* Метафора и ее пределы: микроконтекст – текст – интертекст. – Мозырь: МГПИ им. Н.К.Крупской, 2001. – 121 с.; *Ляшчынская В.А.* Метафора ў паэзіі Янкі Купалы. Гомель: УА «ГДУ імя Ф.Скарыны», 2003. – 160 с.; *Старычонак В.Д.* «Я павяду сваю хаду праз пачуццё, праз жыццё»: Псіхалагічны тып метафары ў творах беларускай літаратуры // Польшча. – 2004, № 10. – С. 191- 200.

3.2. Апытальнік

1. Якія вы ведаеце падыходы да класіфікацыі метафар?
2. Якія прыметы могуць быць пакладзены ў аснову класіфікацыі метафар?
3. Назавіце некаторыя класіфікацыі метафар.
4. У чым спецыфіка метафар па вонкавым падабенстве. Назавіце найбольш распаўсюджаныя тэматычныя групы такіх метафар.
5. Што такое персаніфікацыя (увасабленне)? Прывядзіце некалькі прыкладаў персаніфікаваных метафар.
6. Якія філасофскія асацыяцыі могуць выклікаць такія поры года, як *вясна* і *восень*?
7. Якія тэматычныя групы з'яўляюцца крыніцамі для матывацыі зоамарфізмаў?
8. Ці заўсёды ўжыванне зоамарфізмаў суправаджаецца адмоўнымі асацыяцыямі?
9. Якія дыяметральна супрацьлеглыя канатацыі уласцівы назоўніку *сабака*?
10. Якія асацыяцыі выклікаюць зоамарфічныя метафары *баран*, *асёл*, *варона*, *папугай*?
11. Ахарактарызуйце псіхалагічны тып метафар.

3.3. Змест практычнага матэрыялу

1. Якія прыметы пакладзены ў аснову выдзеленых у тэксце вонкавападабенчых метафар?

Кудзеля хмар плыве здалёку (М. Смагаровіч). *Пад дугой* маладзіка *Пяюць* скрыпучыя палоззі (М. Танк). *Толькі чорны слуп* густога *пылу* ўзняўся над вуліцай (І. Грамовіч). *Хвойнік* рабіўся усё гусцейшым. *Іголкі* балюча калолі рукі, *твар* (І. Шамякін). *Лязо маланкі* у зямлю, *Бы нож* у бохан хлеба (В. Гарановіч). *Снег бела-бялюткі*, *Як нерушыны аркуш паперы*, *Прашыты лісіным пункцірам*, *прабіты заечым двукроп'ем* (Ю. Свірка). *Сонца — сланечнік* на сіняй градзе. *Промень-пялёстак* на дол упадзе (М. Стральцоў). *Хоць яшчэ захад* у малачаі, *але па ўсім небе рассыпаўся залаты мак* (М. Нікановіч). *Клін журавоў журлівы* (Р. Барадулін) *Вочы Аўгіні былі завяўшыя*, з *павуцінай маршчын* вакол (З. Бядуля).

2. Знайдзіце ў тэксце зоамарфізмы. Укажыце характар іх эмацыянальнасці. Якія словы характарызуюць чалавека станоўча, а якія – адмоўна?

«*Авечка ты! — кажу. — Ці ж у гэтым прычына? Адумайся, паварушы мазгамі*» (І. Грамовіч). *Арол! Ведае, чым узяць народ. За такім камандзірам кожны ў самае пекла пойдзе* (П. Машара). *Па адзенні пан, а па розуму баран* (Прыказка). *Ці і мала ёсць яшчэ такіх гаспадароў — варон* (У. Корбан). *Скажы лепш, голубе, куды ты мяне завяжеш?* (У. Мяжэвіч). *Ну і ёрш жа! З табою, я бачу, ні аб чым не дамовішся* (М. Лобан). *Праціўна гэтай слізкай жабе Раскрыць душу сваю ў бядзе* (Я. Колас). «*Дык ты, кот марцовы, да суханоўскіх дзяўчат унадзіўся*», — *жартаваў Андрэй* (М. Машара). «*Ластаўка мая лёгкакрылая*», — *пачынала маці* (Ц. Гартны). *Ты стары ліс і хады ўсе ведаеш не горш за свайго пана, але параду маю паслухай* (А. Пальчэўскі). «*Ды я ледзь пазнаў цябе, мядзведзь ты гэтакі*» (П. Кавалёў). *Я шкадаваць не буду вас — Вас, павукі, у кім апошні Праменьчык людскасці пагас* (Н. Гілевіч).

3. Складзіце сказы, каб назоўнікі *бура*, *навальніца*, *ураган*, *завея*, *сцюжа* адлюстроўвалі жыццёвыя выпрабаванні, складаныя сітуацыя, з якімі прыходзіцца сустракацца чалавеку.

4. Прывядзіце прыклады метафар са словамі *раніца*, *світанне*, *вечар*.

5. Ці могуць назоўнікі *агонь*, *полымя*, *жар*, *пажар* выкарыстоўвацца для выражэння ўнутранага стану чалавека, душэўнага пад'ёму? Прывядзіце прыклады.

6. Ахарактарызуйце, карыстаючыся Тлумачальным слоўнікам беларускай мовы, сэнсавую структуру назоўніка *сэрца*. Укажыце характар пераносных значэнняў гэтага слова.

7. Да якога тыпу метафар можна аднесці азначэнні *волат 'дуб'*, *парламенцёр 'птушка-грак'*, *царыца 'паўночная елка'*, *рыцары 'сосны'*, *удава 'бязроза'*?

8. Прачытайце сказы. Знайдзіце метафары і вызначце іх тыпы.

На балі жэцыця шумнага Не ўсім адзін абед, — Для дужага і слабага Не адналькоў прывет (Я. Купала). *Закружылася ўсё ў свінцовай віхуры, і сярод яе грымот і хмар не прыкмеціў Ігнат, як прыйшла да яго позняя восень* (А. Шашкоў). *Журботныя постаці бабулек-бязроз... папускалі сваё гнуткае, як лён, веце* (Я. Колас). *А вецер, мой друг, што з'явіўся з радзімы, З лагодай і ласкай ляціць па-над морам* (К. Кірэнка). *Пацямнелая бронза сасонак* (Т. Хадкевіч). *Успомнілася цёплая чэрвеньская раніца з малаком туману ў нізовінах* (В. Мыслівец). *Хмары ветразь разадраны У сутонь начы спывае* (С. Дзяргай). *Падасінавікаў у чырвоных берэтах Пад старою асінай знайшоў* (М. Танк). *А зоркі ў бяздонным скляпенні Глядзелі праз навесь галін* (Я. Колас). *А ўсё ж лячу к свайму гнязду, К свайму адзінаму пачатку* (С.Грахоўскі). *Ляжыць зямля ў адзенні белым* (Я. Колас).

9. Паназірайце над рэкламамі, загалоўкамі ў часопісах і газетах. Якія метафары часцей за ўсё сустракаюцца ў такіх тэстах? Якая іх роля?

Модуль 4. Двухварыянтныя і шматварыянтныя метафары. Індывідуальна-аўтарскія метафары

4.1. Сціслы змест тэарэтычнага матэрыялу

Структура біварыянтных метафар уключае зыходнае значэнне (крыніцу матывацыі) і выніковае метафарычнае значэнне, аб'яднаныя агульнай семантычнай накіраванасцю. Так, у зоамарфічнай мадэлі ў якасці зыходнага значэння выступаюць найменні жывёл, а ў якасці выніковага – найменні-характарыстыкі чалавека (*сабака* 'злы чалавек', *ліс* 'ліслівец, хітрэц', *баран* 'дурань', *выдра* 'злая жанчына'). Экзістэнцыйная мадэль выяўляе разнастайныя аспекты быцця чалавека праз суадносіны выніковага значэння з воднай плыню, прыроднымі з'явамі, транспартнымі сродкамі (*рака жыцця*, *раніца новага жыцця*, *жыццёвая завая*, *жыццёвы экспрэс*). У гукавой мадэлі пераасэнсаванні ажыццяўляюцца ў кірунку ад гукаў чалавека да падобных у нечым шуму дрэў і ветру, гулу грому, журчання вады, усплёску хваль, шчабятання птушак (і наадварот): *трызненне ветру*, *плач бяроз*, *прычытанне асіны*, *салаўіныя гімны*, *жураўліны рэквіем*, *кананада птушыных галасоў*, *маналогі летніх ліўняў*, *енк пілы*, *брэх кулямёта*.

Шматварыянтныя метафары адлюстроўваюць мнагастайнасць семантычных сувязей полісемантычных адзінак, характарызуюць прадметы па самых розных прыметах, параўн.: *сівы дзед*, *сівы туман*, *сівая даўніна*; *чорная коўдра*, *чорныя думкі*, *чорная падзяка*, *чорная нядзеля*. У сэнсавых структурах некаторых полісемантаў налічваецца больш 10 значэнняў, якія ўтвараюць складаныя метафарычныя ўтварэнні з некалькім сэнсавымі цэнтрамі, развіццё у кожным з якіх падпарадкоўваецца дзеянню той ці іншай мадэлі. Так, шматлікія значэнні полісеманта *воблака* групуюцца вакол 4 метафарычных цэнтраў, аб'яднаных наступнымі прыметамі: вонкавае падабенства (*воблакі чорнага дыму*, *белае воблака снежнага пылу*), колькасны паказчык (*воблака куслівых аваднёў*, *аблогі галубоў*), пышнасць, суквецістасць (*воблакі садоў*, *бэзавыя аблогі*), унутраны стан чалавека (*аблогі мар*, *успамінаў аблогі*). Метафарычныя значэнні субстантыва *вогнішча* ўключаюцца ў квалітатыўны і псіхалагічны тыпы (*вогнішчы рабіны*, *калінавыя вогнішчы*, *сухога лістападу вогнішчы*, *вогнішча каханья*).

Індывідуальна-аўтарскія метафары не фіксуюцца слоўнікамі літаратурнай мовы. Іх утварэнне абумоўлена спецыфікай светаўспрымання таго ці іншага аўтара, багаццем яго ўяўленняў, свежасцю асацыяцый, асаблівасцямі стылю і почырку выкладання фактаў, індывідуальнымі сістэмамі каштоўнасцяў. Такія метафары часцей за ўсё абумоўлены кантэкставай сітуацыяй і рэалізуюцца ў межах пэўных тэкставых фрагментаў, якія дазваляюць слову маніфеставаць сваё значэнне праз суму прымет і значэнняў іншых слоў і тым самым ствараць перадумовы для нетрадыцыйных і нечаканых матываў, інтуітыўных прыпадабненняў. Параўн.: *высна смутку* (Р. Барадулін), *слоў азяблы лістапад* (М. Баравік), *сенсацыі газетны галалёд* (В. Зуёнак), *волава нябёс* (В. Сахарчук), *шыпшыны сонечных зарніц* (П. Трус), *вузельчык верасовае тугі* (І. Монцік), *скрухі дровы* (Я. Янішчыц), *ільды сумненняў* (М. Мельнік), *затокі часу* (А. Каско), *жарства год* (Я. Купала)

4.2. Апытальнік

1. У чым сутнасць біварыянтных метафар?
2. Якая спецыфіка шматварыянтных метафар?
3. Якія крытэрыя пакладзены ў аснову размежавання біварыянтных і шматварыянтных метафар?
4. Ці могуць біварыянтныя метафары пераходзіць у разрад шматварыянтных?
5. Ці могуць фіксавацца індывідуальна-аўтарскія метафары ў тлумачальных слоўніках?
6. Чым абумоўлена ўтварэнне індывідуальна-аўтарскіх метафар?

7. Якая роля кантэксту ва ўтварэнні індывідуальна-аўтарскіх метафар?

4.3. Змест практычнага матэрыялу

1. Якія тыпы метафар рэалізуюцца ў наступных кантэкстах са словам *завая*?

Чаромхавая завая, завая акацый, завая лістападу, жыццёвыя завая, завая вайны, завая бед і гора, на душы завая.

2. Якія прыметы пакладзены ў аснову метафарызацыі назоўніка *крыло*?

Крыло самалёта, крылы ветрака, крыло машыны, левае крыло будынка, правае крыло дэсантнікаў, ветру халодныя крылы, крылы завая, на крылах зары і праменьняў, змроку глухое крыло, крыло самоты, тугі крыло, крыло чужых пняшчот, крылы надзей, крылы забыцця.

3. Якія асацыяцыі выклікаюць у вас выдзеленыя метафарычныя спалучэнні? Да якога тыпу метафар можна аднесці гэтыя спалучэнні?

Мы шукалі цябе і знаходзілі, кветка, цябе I ў калодзежы душаў крылатым агнём апускалі (П. Марціновіч). Вецер калыску жаданняў люляе. Што мы знаходзім? Што мы губляем? (І. Пракаповіч). Здаецца мне, што гэта б'еца сэрца Аб чэрствасці тупыя камяні (А. Сербантовіч). Рытм [верш] згубіў, пазбіваў звонкіх рыфм капыты (А. Куляшоў). Не пытай, чаму іскрыста Зіхацяць каралі слоў (Я. Золак). I чарсцвее Грэю сэрца я сваё ізноў Над кастром вялікага сяброўства (А. Коршак). Ноч спаць не давала, нервы знішчала, Ў сэрца кідала надзей ледзяшы (С. Каробкіна). Бяхмарны матыль успаміну жалобу на крылы надзеў (В. Тарас). Як валун абрастаем мохам, абрастаем мохам абставін (А. Вярцінскі). На палетках разваг не узыйдзе атава (Л. Пранчак). Сярны палосачку не зжалі Маёй пняшчоты і любві (В. Гардзей).

4. Слова *келіх* па-рознаму інтэрпрэтуецца рознымі пісьменнікамі. Што аб'ядноўвае ўсе выдзеленыя ніжэй метафары?

Лёс мне зычыў выпіць у гэты вечар келіх шчасця да дна (І. Навуменка). Ды бярэ адчай, што хтось нібы з ягоным словам п'е жалобы келіх... (А. Лойка). Я з келіха надзей п'ю слодыч хараства (А. Бадак). З мройнага келіха злой рэчаіснасці я выпіваю атруту спазнання (І. Хадарэнка). Над табою блакітнасці келіх, і ў вачах тваіх ціхая яснасць (У. Жылка). Неба келіх недапіты Ў Сож... У Сож струменіць дождж (В. Куртаніч). I келіхі кветак вясна З расою ўздымае за нас! (М. Танк). У белым вогнішчы снягоў і сцюжаў, Таму так прагну да канца адужаць Той келіх, што прызначаны жыццём. (Г. Дашкевіч)

5. Народнага паэта Беларусі Рыгора Барадуліна назывюць маэстрам метафары. Якія асацыятыўныя тыпы метафар можна вылучыць у прыведзеных ніжэй радках з твораў Р. Барадуліна?

Мяне не ўстрашыць захад залаты. Да зор скірую думак караваны; Не раскладзеш развагі па паліцах, бездапаможныя араты і ліны, Каб у катоўнях памяці, ў цямніцах Трымаць надзейна Думкі і ўспаміны; Не адцвітуць вачэй маіх паляны; У млын фантазіі засып Маланкі з перунамі; Хоць пачарней, хоць пабялей — Не за гарамі юбілей, А сеткамі заслуг не злоўлен У энцыклапедычны слоўнік; Будзе новы дом стаяць вякі I звінец над зацішшу аселіц З лёгкае скрытачае рукі Пад смыкамі ветру і мяцеліц; Старая чуе ростань. Гадоў саскублен стог.

6. Напішыце сачыненне на тэму «Дарога, якую ты выбіраеш сам» з выкарыстаннем у тэксе экзистэнцыйных, філасофскіх, псіхалагічных метафар.

Модуль 5. Структурныя тыпы метафар

5.1. Сціслы змест тэарэтычнага матэрыялу

З пункту гледжання структуры і прыналежнасці да пэўнай часціны мовы метафары падзяляюцца на субстантыўныя (*зорка паэзіі, люстэрка возера, кніга жыцця*), ад'ектыўныя (*пануры лес, шчыры дзень, халодны позірк*), дзеяслоўныя (*заснуў лес, льеца песня, завялі думкі*). Рэалізацыя метафары можа ажыццяўляцца ў наступных структурных тыпах: дзеяслоў + назоўнік (*плача сэрца, п'е поле*), назоўнік + назоўнік, т. зв. генітыўныя

метафары (*бісерынкi поту, вадаспад галасоў, снег валасоў*), прыметнік + назоўнік (*глухая сцяна, брыльянцістыя росы, залаты характар*) і інш. У творах мастацкай літаратуры шырока прадстаўлены метафары-прыдаткі тыпу *брусніцы-слёзы, вочы-іскрынкi, гуслі-самаграі*. Даволі распаўсюджанымі з'яўляюцца прэдыкатыўныя метафары, якія лічацца своеасаблівымі азначэннямі: *А сонца — велізарны бохан — Над хвойнікам дальнім вісіць* (У. Ляпёшкін). *І тады прыйшлі наважна хмары — айсбергі падсонечных вышынь* (П. Панчанка). *У хвалях сівых хмарах Месяц — човен залаты — Плыве* (З. Бядуля). Структура некаторых метафар можа складацца з трох і больш кампанентаў, а таксама цэлых сказаў.

2. Апытальнік

1. Назавіце асноўныя структурныя тыпы метафар.
2. Што такое генітыўная метафара?
3. У чым падабенства метафар-прыметнікаў да эпітэтаў?
4. У чым спецыфіка прэдыкатыўных метафар?

5.3. Змест практычнага матэрыялу

1. Вызначце генітыўныя метафары.

Возера надзеі, азёрнае люстэрка, вяршыня лета, залатыя лісты дрэў, лясная дуга, падкова лесу, істужка асфальту, рукі галін, макаўка царквы, бітва за ўраджай, самацветы паэзіі.

2. Размяркуйце прыведзеныя ніжэй метафары па структурных тыпах.

Аўчына жнівеньскай імжы, плача восень, палотны туману, ручнік дарог, зялёныя шаблі аеру, лысіна гор, матылі-самалёты, ластаўчыны кошыкі-гнезды, шоўк беланенных хваль, віхура вайны, пясна, злы туман, згорбленая хаатка, жук-аўтамабіль, дрэва жыцця, аксаміт азімага жыта, санлівыя нізіны, павевы новага часу, залаты характар.

3. Прывядзіце прыклады прэдыкатыўных метафар з твораў мастацкай літаратуры, якія вы вывучаеце.